

Kvantitativní fonotaktická analýza názvů českých obcí a jejich částí*

ALEŠ BÍČAN

A quantitative phonotactic analysis of the names of Czech municipalities and their parts

ABSTRACT: The paper presents an extensive quantitative phonotactic analysis of a corpus of 15,051 Czech oikonyms. The results are confronted with the appellative vocabulary represented by a corpus of 45,991 words from the dictionary *Slovník spisovné češtiny* (2003). Oikonyms contain phoneme combinations not attested elsewhere, in particular consonantal combinations, all of which are discussed in detail. An analysis of the overall structure of the oikonyms and appellatives is also offered, showing that Czech prefers words beginning with a single consonant, ending in a vowel and containing one medial two-consonant combination. Moreover, it prefers three-syllable words and words with all syllables occupied by short vowels. Except for the unattested phoneme combinations, the phonological structure of the oikonyms is not much different from that of the appellative words.

Key words: oikonym, municipality, phonology, statistics, Czech, phonotactics, phonological corpus

Klíčová slova: oikonymum, obce, fonologie, statistika, čeština, fonotaktika, fonologický korpus

1. Úvod

Slovu jako jednotce lingvistického popisu nebyla v češtině z fonologického hlediska dosud věnována pozornost, jakou by si zasloužilo. Pionýrem v této oblasti byl Vilém Mathesius (1929), na něhož navázal Josef Vachek (1940). Později se tématu věnoval Bohumil Trnka (1966, 1972), nedávno pak Eliška Churaňová (2013). Materiálem pro zmíněné analýzy byla především apelativní slovní zásoba. Méně pozornosti, nebo snad vůbec žádnou, lingvisté věnovali fonologické struktuře propriální slovní zásoby. Tento článek nabízí kvantitativní fonotaktickou analýzu názvů současných obcí a částí obcí (dále jen oikonym) v České republice (stav ke konci roku 2013).

Oikonyma se vyznačují několika specifiky. Především na rozdíl od jiných proprií či apelativ tvoří prakticky uzavřenou množinu prvků, jelikož obcí je v České republice konečné množství a ke vzniku či zániku obce, a tudíž i vzniku a zániku jejich názvů, dochází jen výjimečně. Nejčastějšími změnami jsou situace, kdy se obec stane částí jiné obce, nebo se část osamostatní jako autonomní obec. Oficiální status oikonym zařazuje tato slova do slovní zásoby spisovné češtiny a v mnoha ohledech je také jejich formální stránka v souladu s podobou spisovné češtiny. Tím se odlišují od pomístních názvů, které mají daleko menší míru oficiálnosti, což se projevuje větším počtem dialektických prvků v jejich zvukové podobě. Zajímat nás však budou rozdíly mezi oikonymy a apelativy, především rozdíly fonotaktické, tedy rozdíly v kombinovatelnosti fonémů. Oikonyma totiž obsahují konsonantické kombinace, které se v apelativní

---

* Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 13-15361P Problémy ve fonologii slova v češtině. Autor děkuje recenzentům za podnětné připomínky, které vedly ke zlepšení článku.

slovní zásobě nevyskytují. To je jistě důsledek faktu, že oikonyma a obecně propria odrážejí různé stupně diachronního vývoje jazyka, a jsou tudíž výsledkem synchronně neproduktivních změn, popř. obsahují prvky z cizích jazyků (např. *Varnsdorf*).

Článek si klade dvojí cíl, a to 1) popsat fonotaktickou stránku oikonym a 2) výsledky srovnat s apelativy ze *Slovníku spisovné češtiny* (SSČ, 2003). Fonematické stránce, tedy výskytu a frekvenci fonémů a jejich tříd, se zde z důvodu omezeného místa nevěnujeme, některé poznámky však nabízíme v závěrečném oddíle. Z hlediska frekvence fonémů se oikonyma totiž příliš neliší od běžné slovní zásoby. Oddíl 2 představuje náš zdrojový materiál a oddíl 3 osvětluje konceptuální pozadí analýzy. Samotnou fonotaktickou analýzou oikonym, tedy kombinatorikou fonémů a jejich celkovou strukturou, se zabývají oddíly 4 a 5. Konečně v oddíle 6 jsou analýza a srovnání shrnuty.¹

2. Materiál

Zdrojem pro naši analýzu byl seznam adres v České republice, jenž je volně přístupný na webových stránkách Ministerstva vnitra.² Ke dni 31. prosince 2013 obsahoval 6 253 názvů obcí (do tohoto počtu je zařazeno 5 vojenských újezdů) a 12 209 názvů částí obcí.

Jelikož názvy částí obcí nabízejí bohatý materiál a mnohé části byly v minulosti samostatnými obcemi, zahrnuli jsme do analýzy i tato oikonyma. S tím se ovšem naše databáze rozrostla o oikonyma, jež obsahují slova (nebo tak přímo zní) *Centrum*, *Město*, *Předměstí*, *Průmyslová zóna*, *Kolonie Pátého května*. Takové názvy jsme v databázi ponechali, neboť jejich výskyt je omezený, a jejich zařazení tudíž nemohlo výrazně ovlivnit výsledky analýzy. S výjimkou *Město* a *Předměstí* se tato slova objevují maximálně dvakrát (a jako typy pochopitelně jen jedenkrát). Slovo *Město* je součástí jiných názvů obcí (např. *Nové Město na Moravě*). Jedině *Předměstí*, které se objevuje 48krát, mohlo mít výraznější vliv na frekvenci fonémů v oikonymech, nicméně tento vliv je z hlediska celkového počtu slov v databázi zanedbatelný.

Na druhé straně jsme během zpracování databáze chtěli eliminovat poměrně častou situaci, kdy má obec stejnojmennou část (např. obec *Krhanice* má kromě částí *Dolní Požáry* a *Prosečnice* také část *Krhanice*). Poněvadž nám šlo o názvy jako takové, zmíněné duplicity jsme odstranili a zachovali jen název celé obce. Stejně tak jsme eliminovali duplicity v případě složených názvů, kdy byly názvy částí obsaženy v názvu obce. Příkladem je obec *Brandýs nad Labem – Stará Boleslav*, která má dvě části, *Brandýs nad Labem* a *Stará Boleslav*. Opět jsme zachovali jen název obce.

Odstraněny byly také části obcí, jejichž názvy se skládají z názvu obce plus číslice (např. *Mimoň* má části *Mimoň I–VI* nebo *České Budějovice* části *České Budějovice I–7*). Číslice také někdy slouží k odlišení stejnojmenných obcí (srov. obce *Horka I* a *Horka II*) nebo stejnojmenných částí obcí patřících pod jiné obce (např. *Bohouňovice I* patří pod

¹ Abychom článek nezatěžovali přílišnými detaily, některé aspekty fonologické struktury oikonym ve srovnání se SSČ uvádíme v dodatcích, jež jsou k dispozici na webové stránce <<http://www.uje.cas.cz/phword>>.

² Viz <<http://aplikace.mvcr.cz/adresy/>>.

obec *Horní Krůty* a *Bohouňovice II* patří pod *Červené Pečky*). Zde jsme číslice převedli na příslušná slova (tzn. *Horka I* na *Horka Jedna*). Totéž jsme provedli u názvů jako *Doubřavice 1. díl*, *Zálesí 2. díl*, *Petrkov 3. díl*. Zahrnutí číslovek a slova *díl* do databáze nemělo větší vliv na výsledky. Slovo *díl* a všechny číslovky (*jedna, dvě, tři, první, druhý, třetí*) se v databázi nevyskytují více než 80krát a některé z nich jsou součástí názvů obcí (např. *Tři Studně*).

Součástí některých názvů částí obcí byl i název obce, pod níž spadají. Příkladem je obec *Beroun*, která má části *Beroun-Hostim*, *Beroun-Centrum*, *Beroun-Město*, *Beroun-Závodí* atd. Jméno obce jsme odstranili, abychom se vyhnuli další duplicitě. Dále některá katastrální území spadají pod více částí obcí a v seznamu figurují jako samostatné části. Týká se to například katastrálního území *Zábrdovice*, které v Brně patří do částí *Brno-střed*, *Brno-sever* a *Brno-Zábrdovice*, a v seznamu tedy najdeme *Zábrdovice* třikrát. Takové případy jsme upravili tak, abychom ponechali unikátní názvy.³

Po provedení popsaných změn se počet názvů obcí nezměnil, ale snížil se počet názvů částí obcí. Nakonec jsme získali databázi obsahující 6 253 názvů obcí a 8 798 názvů částí obcí, tj. 15 051 položek.

Databáze oikonym se stala součástí Fonologického lexikálního korpusu češtiny.⁴ Hlavní korpus obsahuje více než 270 000 lexémů z nejdůležitějších slovníků češtiny (*Slovník spisovné češtiny* (SSČ, 2003), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1960–1971), *Příruční slovní jazyka českého* (PSJČ, 1935–1957) a dalších). V korpusu je každé položce přiřazena fonologická interpretace její předpokládané zvukové realizace podle pravidel ortoepie spisovné češtiny (viz dále oddíl 3). Data byla následně vyhodnocována pomocí počítačového programu. Podobně analyzovali Bartoň et al. (2009) data z Českého národního korpusu, konkrétně z korpusu SYN2005, avšak jejich analýza byla fonetická, nikoliv fonologická (tj. pracovali s hláskami, nikoliv s fonémy).⁵ Převod psané podoby do fonetické transkripce navíc provedli autoři zmíněné knihy zcela automaticky, a nebyly proto rozlišeny případy, kdy např. kombinace písmen *ou* odpovídá dvěma vokálům a kdy diftongu (srov. *proudit* [prouʝit] × *proudit* [proʝut]).⁶

Náš korpus je anotován tak, aby bylo možné provést analýzu nejen na základě fonologického slova, tedy fonologicky definované jednotky (viz dále), ale také na základě gramatického slova, čímž myslíme především ortograficky definovanou jednotku. V tomto článku však uvádíme hodnoty jen pro fonologická slova. Kompletní a detailnější výsledky čtenář nalezne na webových stránkách projektu, který zaštiťuje náš výzkum (viz pozn. 4).

Při analýze jsme rozlišovali mezi tokeny a typy, přičemž tokeny jsou všechny výskyty konkrétní jednotky, kdežto typy jsou všechny výskyty unikátních jednotek. Názvy

³ Kromě uvedených změn jsme upravili čtyři názvy částí obcí, které obsahují „t.“ (pravděpodobně „tak zvaný/é“ nebo „též“), a to tak, že jsme toto „t.“ z názvu vynechali. Změna se týká názvů *Dolní Ples t. Vodní Ples*, *Karlov t. Doubrava*, *Chotěměřice t. Pančava* a *Svatý Jan t. Krsovice*.

⁴ Viz <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

⁵ Což se projevilo mimo jiné tím, že podle jejich analýzy žádné české slovo nezačíná na vokál, jelikož počítali s výslovností rázu (tj. konsonantu) na začátku slov před vokálem.

⁶ Václav Cvrček (osobní sdělení).

například obsahují 235 fonologických slov-tokenů /lhota/, které odpovídají jednomu slovu jako typu. Ačkoliv kompletní výsledky obsahují i hodnoty pro tokeny, zde uvádíme hodnoty pro typy. Rozdíl mezi počtem tokenů a typů je v oikonymech poměrně velký. Celkový počet 15 051 oikonym odpovídá 18 058 fonologickým slovům-tokenům a 9 536 fonologickým slovům-typům. Typů je tady zhruba o polovinu méně, jelikož se určitá slova v oikonymech opakují (*Lhota, Nový/-é*, předložky).

Rozhodnutí omezit se jen na typy vyplývá z našeho záměru porovnat výsledky analýzy s fonologickou strukturou slov zaznamenaných v SSČ. Tento slovník, jakožto i jiné slovníky, z principu uvádí především unikátní slova, takže tam rozdíl mezi tokeny a typy není velký (53 619 slov-tokenů oproti 45 991 slovům-typům). Nepokládali jsme za vhodné porovnávat stav s celým Fonologickým lexikálním korpusem, jenž zahrnuje i slova ze SSJČ a PSJČ. Na rozdíl od SSČ končí slovesa v SSJČ a PSJČ na dnes již archaické *-ti*, čímž se nejen výrazně zvyšuje frekvence fonémů /i/ a /t/, ale též se např. mění frekvence otevřených slabik (*dělati* končí na otevřenou slabiku, zatímco *dělat* na zavřenou). Nutno poznamenat, že srovnání se SSČ je jen orientační. Zatímco SSČ obsahuje všechny slovní druhy, v oikonymech se setkáme především se substantivy a adjektivy, v menší míře též s předložkami a číslovkami.

Při srovnávání výsledků budeme také odkazovat na slova cizího původu zaznamenaná v publikaci *Výslovnost spisovné češtiny* (VSČ, 1978). Tato kniha je výslovnostním slovníkem cizích slov a obsahuje celkem 21 064 slov-typů. Obecně se předpokládá, že slova cizího původu mají jinou fonologickou strukturu než slova původu domácího, což potvrzuje i naše analýza. Tato slovní zásoba nám nabízí podklad pro určení, nakolik se oikonyma podobají běžné, domácí slovní zásobě.

3. Fonologická analýza

Fonologická analýza by měla být primárně založena na fonetických datech, nikoliv například na pravopise či gramatické struktuře. Vzhledem k povaze a rozsahu analyzovaných dat nebylo možné pracovat se skutečnou zvukovou realizací oikonym. Vycházíme proto z předpokládané neutrální zvukové realizace, která je v souladu s ortoepickými pravidly spisovné češtiny (viz Hála, 1967). Fonetická podoba však představuje jen vstupní data, která je nutné interpretovat pomocí fonologické teorie. Námi zvolená teorie vychází z tradice funkční fonologie Nikolaje Trubeckého (1939), André Martineta (2011) a Jana Muldera (1989); o její aplikaci na češtinu viz Bičan (2013).

Pro popis fonologické struktury oikonym je relevantní inventář fonémů a organizace svazků fonémů. Pro češtinu lze vymezit tři základní třídy fonémů: vokály, konsonanty a semikonsonanty. Slabiku zde chápeme jako jednotku distribuce fonémů, kde má každý foném určitou fonotaktickou funkci, která je odvozena od podmínek jeho výskytu a kombinovatelnosti s jinými fonémy. Proto fonémy /r/ a /l/ vymezujeme jako samostatnou distribuční třídu semikonsonantů, poněvadž jejich výskyt a kombinovatelnost jsou v určitých situacích podobné vokálům (např. *prst, vlk*), zatímco v situacích jiných jsou podobné konsonantům (např. *prase, vlak*). Z fonologického hlediska za jádro slabiky nepokládáme fonémy /m/ a /n/, které se někdy mohou

realizovat jako slabičné konsonanty (např. *sedm* či *papundekl*), jelikož v těchto situacích mohou být nahrazeny beze změny významu kombinací vokál + nazála (srov. [sedum] a [papəndek]/[papundək]).

Mezi vokály patří krátké /i/, /e/, /a/, /o/, /u/, dlouhé /ī/, /ē/, /ā/, /ō/, /ū/ a diftongální /ě/, /ā/, /ö/, které odpovídají diftongům [ɛɯ], [aɯ], [oɯ]. Mezi konsonanty zařazujeme labiály /p/, /b/, /f/, /v/, /m/, alveoláry /t/, /d/, /s/, /z/, /n/, palatály /tʰ/, /dʰ/, /ʃ/, /ʒ/, /ʃʰ/, /ʒʰ/, veláry /k/, /g/, /x/, /h/⁷ a izolované fonémy /j/, /jʰ/. Abychom zjednodušili náš výklad, budeme pod termín *konsonant* řadit nejen uvedené konsonanty, ale též neslabičné semikonsonanty /r/ a /l/; podobně termín *vokál* bude zahrnovat nejen uvedené vokály, ale rovněž slabičné semikonsonanty /r/ a /l/.

Afrikáty [tʃ], [dʒ] (srov. *džinkati*, viz SSJČ), [tʃ], [dʒ] (srov. *džus*) pokládáme za realizace kombinací dvou fonémů /Tʃ/, /Tʒ/, /Tʃʰ/, /Tʒʰ/, resp. /Tʃ/ a /Tʃʰ/ v případech neutralizace. Ačkoliv tato interpretace je nezvyklá ve světle tradičních fonologických analýz češtiny, má své opodstatnění, které snáze pochopíme, odhlédneme-li od způsobu, jakým jsou afrikáty zapisovány v českém pravopise. V prvé řadě je třeba si uvědomit, že bytí mají ve fonetických popisech afrikáty status jednoduchých hlásek, vyznačují se dvěma zřetelně odlišenými artikulačními a akustickými fázemi. Tyto fáze jsou do značné míry podobné na jedné straně hláске [t] a na straně druhé sykavkám [s], [z], [ʃ], [ʒ]. Zmíněná podobnost se projevuje tím, že se v běžné mluvě kombinace uvedených hlásek realizují jako afrikáty (např. *prát se* může znít jako *práce*) a ortoepie češtiny také v některých případech dvojí realizaci dovoluje (např. *podzim* jako [podzɪm] a [podʒɪm], srov. Hála, 1967, s. 56). Chápáním afrikát jako kombinací dvou fonémů tento fakt fonologicky jednoduše zachytíme.

Významnou roli hrají i distribuční okolnosti. Čeština na začátku a konci slov dovoluje kombinace okluzívy a /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/ – zástupci všech tříd okluzív se s nimi kombinují kromě palatál a alveolár (srov. *psát*, *bžunda*, *xylofon* [ks-], *kšilt*). Otázka zní, proč právě palatály /tʰ/ a /dʰ/ a alveoláry /t/ a /d/ se se zmíněnými konstriktivami nekombinují. V případě palatál je odpověď jednoduchá: palatály nestojí na začátku a konci slova před žádným konsonantem (výslovnost palatálních okluzív ve slovech jako *dni*, tj. [ɲɲɪ], je jen variantou výslovnosti s alveolárními okluzívami). U alveolár není odpověď zřejmá, avšak pokud afrikáty interpretujeme jako kombinace alveolár + /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, můžeme tvrdit, že v češtině tuto mezeru v kombinacích konsonantů zaplňují právě afrikáty.⁸ Právě z těchto důvodů jsme v naší analýze takové řešení zvolili (další podrobnosti viz Bičan, 2013, kap. 3).

⁷ Ačkoliv se foném /h/ realizuje jako glotální konsonant, zařazujeme ho do jedné třídy s fonémem /x/, jelikož s ním tvoří stejný pár jako např. /z/ se /s/. Oba tyto páry podstupují koncovou neutralizaci znělosti: srov. [noɦa] *noha* → [nox] *noh*, [koza] *koza* → [kos] *koz*. Termín *velára* (a podobné termíny zde užitě) je jen název určité fonologické třídy fonémů.

⁸ Existence alternace *ruka* ~ *ruce* ~ *ruční* nebrání tomu, aby byly afrikáty pokládány za kombinace dvou fonémů. Uvedená alternace má sice paralelu v alternaci *noha* ~ *noze* ~ *nožní*, kde se střídají jednoduché fonémy, nicméně není důvod, proč by se morfonologické alternace musely týkat pouze jednoduchých fonémů. Alternace *bába* ~ *bábě* (tj. /b/ ~ /bj/), jež má paralelu v alternacích jako *voda* ~ *vodě* (/d/ ~ /dʰ/), jasně ukazuje, že tomu tak není.

Výše uvedený inventář konsonantů češtiny je platný jen pro určité kontexty. Čeština disponuje opozicí znělosti, která rozlišuje význam na začátku přízvukového taktu před vokálem a mezi dvěma vokály. Na konci přízvukového taktu není znělost konsonantů fonologicky relevantní, jelikož tam je realizace znělosti prediktabilní z daného kontextu (srov. *plot* [plot] × *plod* [plot]).⁹ Totéž platí v pozici před fonologicky neznělým a znělým konsonantem kromě /v/, před nímž je zmíněný rozdíl platný (srov. *svát* [sva:t] × *zvat* [zva:t]). Znělost je opět prediktabilní z daného kontextu, jelikož čeština umožňuje jen shluky obstruentů se stejnou znělostí (srov. *stát* [sta:t] ~ *zdat* [zda:t]).¹⁰ Námi zvolená fonologická teorie tento fakt interpretuje jako neutralizaci znělosti, jež zasahuje opozice /p/ ~ /b/, /f/ ~ /v/, /t/ ~ /d/, /s/ ~ /z/, /t/ ~ /d/, /š/ ~ /ž/, /k/ ~ /g/, /x/ ~ /h/. Jejím produktem jsou archifonémy /P/, /F/, /T/, /S/, /Ť/, /Š/, /K/, /X/, které odpovídají příslušným fonémům v kontextu neutralizace. Jednoduše řečeno, tyto archifonémy jsou fonologické entity, pro něž není neznělost, resp. znělost distinktivním rysem, a které tudíž nemohou být totožné s entitami, pro něž neznělost, resp. znělost distinktivním rysem je. Uvedené archifonémy jsou tedy okluzívy a frikativy, které nejsou fonologicky ani znělé, ani neznělé.

Kromě neutralizace znělosti lze v češtině vysledovat i neutralizaci místa artikulace u nazál. Platí totiž, že na začátku přízvukového taktu před konsonantem nebo semikonsonantem může stát jen jediná nazála, která se realizuje jako bilabiální nazální okluzíva [m] (srov. *mdlý*, *smlouva*, *mrholit*). Totéž platí pro některé pozice uprostřed taktu, např. před slabičným /r/ a /l/ (srov. *posmrtný*). Následně proto zavádíme archifoném /M/ jako produkt neutralizace opozice /m/ ~ /n/ ~ /ň/, jenž lze také chápat jako nazálu s prediktabilním místem artikulace. Zmíněné příklady interpretujeme následovně: /Mdlí/, /sMlöva/, /MrholiT/, /posMrtní/.

Pojem *neutralizace* zachycuje fakt, že některé fonologické opozice neslouží za určitých okolností k rozlišení významu, a způsob zápisu archifonémů pomocí velkých písmen signalizuje místa, kde k tomuto jevu dochází. Pro samotnou fonotaktickou analýzu češtiny není zápis rozhodující, protože např. /t/ je stejný typ fonému (tj. alveolární okluzivní konsonant) jako /T/. Při výpočtu frekvence výskytu fonémů je však možné odlišit ty archifonémy /T/, které se v daném kontextu realizují jako /t/, od těch, které se realizují jako /d/. V tomto ohledu se naše interpretace liší od tradičních analýz češtiny jen tím, že přímo ve fonologické transkripci zaznamenáváme místa, kde se neutralizace projevuje.

Fonémy tvoří svazky, které jsou organizovány do vyšších celků. Při popisu těchto svazků jsme vycházeli z prozodické organizace promluv. Jelikož nebylo možné analýzu založit na skutečných realizacích oikonym, každý název jsme pokládali za uzavřenou promluvu, ve které slova tvoří přízvukové taktý. Pravidla spojování slov do taktů pochopitelně závisí na konkrétní realizaci promluvy, avšak pro naše potřeby jsme předpokládali bezpříznakovou prozodickou organizaci. Řídili jsme se přitom pravidly, jež byla s úspěchem popsána a využita pro automatickou syntézu řeči (Palková, 2004).

⁹ Týká se to i obstruentů stojících před /ř/ (*pepř* [pepř̥] × *debř* [deβř̥] (viz SSIČ)).

¹⁰ Totéž platí, stojí-li mezi dvěma obstruenty /ř/, srov. *třítina* [tř̥cina] × *hřbet* [hř̥bet].

Víceslabičná slova stojící vedle sebe tvoří samostatné takty (*Prostřední / Poříčí*). U jednoslabičných slov rozhoduje jednak jejich slovní druh, jednak jejich postavení uvnitř promluvy. Na konci promluv jednoslabičná slova tvoří samostatné takty (*Nový / Ždár*) s výjimkou příklonek (u oikonym nedoloženo, srov. ale *Nepozvali nás*). Uprostřed promluv tvoří jednoslabičná slova takt s předcházejícím slovem (*Nová_Ves / pod_Pleš*) nebo samostatný takt s následujícím jednoslabičným slovem (v oikonytech nedoloženo, viz ale *Včera / už_tam / nepřišli*). Jednoslabičné pravé předložky tvoří takt s následujícím slovem bez ohledu na jejich postavení v promluvě (*Nové / Město / na_Moravě*). Určitou kontroverzi představují jednoslabičná slova (mimo pravé předložky) na začátku promluv. Jejich interpretace se liší (srov. Bičan, 2014a), zde je však pokládáme za samostatné takty (např. *Dvůr / Králové / nad_Labem*).

Kromě přízvukového taktu je nutné vyčlenit další jednotku prozodické organizace promluvy, abychom vysvětlili rozdíl mezi *pod okem* [poʔokɛm] oproti *potokem* [potokɛm] nebo *v aktech* [fʔaktɛx] oproti *faktech* [faktɛx] apod. Oba uvedené páry odpovídají jednomu taktu, avšak liší se navzájem přítomností a nepřítomností rázu. Ráz chápeme jako signál hranice jednotek vyššího řádu, z čehož však nutně vyplývá, že se takty jako *pod okem* skládají z menších fonologických jednotek. Ty potom nazýváme *fonologická slova*.

Fonologické slovo je totožné s přízvukovým taktém kromě případů, kdy (alespoň potenciální) výskyt rázu signalizuje jejich složenost. Platí to především pro spojení pravé předložky a slova začínajícího na vokál (např. *v Orlických* – dvě fonologická slova). V nepropriální slovní zásobě se ráz může také vyskytnout mezi předponou a základem slova začínajícím na vokál (např. *zaktivizovat, podúředník, indoevropský* – vše dvě fonologická slova). Dále za hranice fonologických slov pokládáme výslovnost alveolární okluzívy + alveolární nebo palatoalveolární frikativy, abychom postihli rozdíl mezi páry jako *prát se* [pra:t.sɛ] a *práce* [pra:t.sɛ]. Tato interpretace je v souladu se způsobem, jakým bývá uvedena výslovnost hodnocena v ortoepii češtiny (Hála, 1967). Proto například *Světla nad Sázavou* odpovídá dvěma taktům, z nichž se druhý skládá ze dvou fonologických slov, /naT/ a /sázavö/. Více k pojmu fonologické slovo viz Bičan (2014a).

4. Kombinatorika fonémů

Jak již bylo řečeno, fonematickou stránkou oikonym se zda zabývat nebudeme,¹¹ a proto přistupme nyní k samotné fonotaktické analýze databáze oikonym (v dalším textu budeme tuto databázi označovat zkratkou Oik). Oproti apelativní slovní zásobě reprezentované SSČ nalezneme v Oik menší počet různých kombinací fonémů, především kombinací konsonantů. Byť je většina zastoupena i v SSČ, v Oik se objevují unikátní konsonantické kombinace, které nejsou v apelativech doloženy (viz oddíl 4.1). Zaměříme-li se jen na digramy,¹² tady kombinace dvou různých fonémů, pak lze konstatovat, že se Oik shodují se SSČ v tom, že téměř všechny kombinace jsou doloženy

¹¹ K výskytu a frekvenci fonémů a jejich tříd viz Dodatek 1 na webové stránce <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

¹² K četnosti digramů a jejich typů viz Dodatek 2 na webové stránce <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

v obou vzorcích, liší se jen konkrétním procentuálním zastoupením. Např. v Oik se kombinace /oF/ objevuje výrazně více než v SSČ. V Oik je 3. nejčastější kombinací vokálu a konsonantu, zatímco v SSČ je až na 103. místě, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že více než 2 000 oikonym končí na -ov, zatímco v SSČ je pouze 29 slov takto zakončených (např. *lov, domov, vyhazov*). Jiný výrazný rozdíl mezi Oik a SSČ je zanedbatelný výskyt kombinací dvou vokálů. V Oik se objevují jen dvě (/eu/, /eo/) v celkem 9 slovech (*Neumětely, Neurazy, Neumětelice, Neuměr, Neuslužice, Neubuz, Neustupov; Leopoldov, Leopoldka*). To je pochopitelné, jelikož kombinace dvou vokálů se, mimo hranici předpony a základu slova, objevují převážně jen ve slovech cizího původu (což potvrzuje i VSČ).

4.1. Výskyt a frekvence konsonantických kombinací

Zaměřme se nyní na kombinace konsonantů (viz též následující oddíly). V Oik připadá 25,28 % všech konsonantických kombinací na začátek slov, 69,97 % se objevuje uprostřed slov a 4,75 % stojí na konci slov. V SSČ je poměr 23,20 % iniciálních ku 70,24 % mediálních ku 6,32 % finálních kombinací.¹³ Na konci slov je tedy v Oik menší procento konsonantických kombinací než v SSČ. Existuje zde jen 21 různých kombinací (oproti 71 v SSČ), přičemž 53,49 % výskytů finálních kombinací odpovídá /TS/, tj. afrikátě [ts]. Výskyt konsonantických kombinací, zvláště na začátku slova, se zdá být charakteristickou vlastností češtiny. Ve slovech cizího původu totiž najdeme jen 78 různých iniciálních kombinací (oproti 178 v Oik a 308 v SSČ). Menší je též poměr iniciálních kombinací, jelikož ve VSČ jim odpovídá 14,58 % výskytů všech konsonantických kombinací (oproti 25,28 % v Oik a 23,20 % v SSČ).

Tabulka 1 nabízí seznam deseti nejčastějších kombinací na začátku (sloupec „Iniciální“), uprostřed („Mediální“) a na konci slov („Finální“). U finálních kombinací jsou řádky 8 až 10 sloučeny, poněvadž kombinace tam uvedené mají stejnou četnost (vyskytují se třikrát). Poslední řádek udává celkový počet různých kombinací ve srovnání se SSČ. Jak je patrné, Oik obsahuje daleko méně konsonantických kombinací než SSČ – iniciálních a mediálních kombinací je téměř o polovinu méně a finálních kombinací je třikrát méně. Většina kombinací je zastoupena i v SSČ (k výjimkám se hned vrátíme). Pořadí četnosti není shodné, ale opět platí, že v Oik deset nejčastějších kombinací patří do prvních dvacítky nejčastějších kombinací v SSČ. Výjimkami jsou /tř/, /kř/ (iniciální), /šř/, /šk/ (mediální), /lšř/, /rř/ a /rT/ (finální). Srovnáme-li výsledky napříč všemi třemi slovními pozicemi, pak nejčastější kombinací je /Tš/, resp. /TŠ/, která odpovídá afrikátě [tʃ], a dále kombinace /St/ (resp. /ST/ ve finální pozici). Totéž platí pro SSČ. Ke stejnému závěru dospěl už Trnka (1972) při zkoumání výskytu konsonantických kombinací v konkrétním textu (srov. i Mazlová, 1946, s. 148).

Vraťme se ke zmíněným výjimkám. Oblíbenost finálních kombinací /lšř/, /rř/ a /rT/ plyne z prostého faktu, že je v Oik doloženo jen velmi málo finálních kombinací. Byť

¹³ Trnka (1972, s. 13) pro konkrétní texty uvádí poměr 2 : 3,8 : 0,15, tj. 33,61 % iniciálních, 63,87 % mediálních a 2,52 % finálních kombinací; pod kombinace ovšem nezahrnuje afrikáty.

se tedy uvedené kombinace vyskytují jen třikrát, přesto patří do desítky nejčastějších finálních kombinací. Poznamenejme, že kombinace /TŠ/ se v SSČ neobjevuje vůbec (viz 4.2.3). V případě mediálních kombinací /Št/ a /Šk/ jejich obliba opět vyplývá z morfologické stavby oikonym – mnoho z nich je totiž zakončeno na *-ště* či *-šky*.

Tabulka 1: Nejčastější iniciální, mediální a finální konsonantické kombinace (v závorkách jsou uvedeny hodnoty pro SSČ, v řádku „Celkem“ pak počet doložených různých kombinací)

Pořadí	Iniciální	Mediální	Finální
1.	Tš (7.)	Ts (1.)	TS (2.)
2.	př (1.)	Tš (2.)	TŠ (3.)
3.	kr (10.)	TŠk (6.)	rK (15.)
4.	St (3.)	nk (8.)	ŠT (15.)
5.	kl (11.)	St (3.)	jn (18.)
6.	hr (19.)	Št (24.)	ST (1.)
7.	tř (29.)	dl (16.)	IT (12.)
8.	kř (28.)	sl (17.)	ITŠ (-)
9.	sv (13.)	Tk (10.)	rF (40.)
10.	pr (2.)	Šk (32.)	rT (53.)
Celkem	178 (308)	407 (790)	21 (71)

Pro vyšší frekvenci iniciálních kombinací /tř/ a /kř/ není vysvětlení zcela zřejmé. Na /tř/ začíná 88 oikonym, což odpovídá 2,96 % případů slov s počáteční konsonantickou kombinací. Většina z nich obsahuje element *třeb-*, který nejspíš souvisí se stč. *trěba* „obět“ (např. *Třeboň*; srov. Blažek, 2009).¹⁴ V SSČ je sice slov s iniciální kombinací /tř/ více (tj. 105), ale celkově tvoří jen 0,77 % slov s počáteční konsonantickou kombinací. Podobně jsou častá oikonyma začínající na *Kře-* nebo *Kři-* (např. *Křečovice*, *Křižanov*) – takových oikonym je 85, tj. 2,85 %, zatímco v SSČ na /kř/ začíná jen 0,79 % slov, přesněji 108. V případě oikonym slova s počátečním /kř/ často obsahují element *Kříž-*, *Křen-* nebo *Křiv-*, ale jejich původ je různý.

4.2. Konsonantické kombinace specifické pro oikonyma

Jak bylo naznačeno výše, v Oik existují konsonantické kombinace, které se neobjevují v apelativní slovní zásobě. Na začátku slov jsou stejně jako v SSČ doloženy maximálně kombinace čtyř konsonantů (byť jen dvě: /TŠtv/ ve *Čtvrť*, /PStr/ ve *Pstruží*), ačkoliv čeština dovoluje kombinace až pěti konsonantů (srov. /FSkvj/ ve *vzkvět*). Uprostřed slov jsou v Oik doloženy maximálně kombinace čtyř konsonantů (např. *Lanškroun*), zatímco v SSČ i pěti (např. /rStvj/ v *čerstvě*). Zdá se ovšem, že v češtině jsou možné i mediální kombinace šesti konsonantů, byť jsou vzácné (srov. /nKTStv/ – *adjunktství*, /rSTStv/ – *kurfirstství*, obě SSJČ). Na konci slov jsou v Oik doloženy jen

¹⁴ To ovšem neznamená, že obce dostaly název, protože se na tom místě prováděly oběti, ale protože souvisely s osobou, jejíž jméno obsahovalo element *třeb-/třeb-*. Zřejmě byla taková jména oblíbená (srov. Svoboda, 1964, s. 89).

kombinace tří konsonantů, ale v SSČ najdeme i jednu kombinaci čtyř konsonantů /rŠTš/ v *boršč*. To však musíme pokládat za výjimku, poněvadž čtyřkonsonantické finální kombinace nejsou pro češtinu typické. Tabulka 2 shrnuje počty kombinací podle počtu konsonantů. Pro Oik platí, že s počtem konsonantů v kombinaci klesá i počet takových doložených kombinací, avšak v SSČ je uprostřed slova více kombinací tří konsonantů než dvou konsonantů.

Tabulka 2: Počet různých konsonantických kombinací podle počtu konsonantů v kombinaci (hodnoty v závorkách jsou pro SSČ)

Pozice	Počet konsonantů v kombinaci			
	2	3	4	5
Iniciální	130 (164)	46 (122)	2 (22)	0 (0)
Mediální	217 (300)	165 (373)	25 (107)	0 (10)
Finální	18 (55)	3 (15)	0 (1)	–

4.2.1. Iniciální kombinace

V Oik je 7 iniciálních kombinací, které nejsou doloženy v SSČ, ale najdeme je v celkovém lexikálním korpusu. Jsou to: /Pž/ *Bžany* (srov. *bžunkati*),¹⁵ /Šd/ *Ždánice* (srov. *ždání*), /lb/ *Lbosín* (srov. *lbový*), /rz/ *Rzy* (srov. *rzí*), /TŠk/ *Čkyně* (srov. *čkáti* (PSJČ)), /Křt/ *Křtomil* (srov. *křtalt*) a /FSť/ *Vstiš* (srov. *vstěhovati*). Dále existuje 14 kombinací uvedených v příkladu (1), které jsou pro oikonyma unikátní. Není nám známo, že by se vyskytovaly v apelativech. Kombinace /břv/ a /lŠť/ jsou doloženy ve dvou oikonymech (tj. oikonymech jako typech), ostatní se objevují jen jednou. Je pozoruhodné, že mnoho z iniciálních nedoložených kombinací odpovídá tzv. pobočným slabikám (např. /rp/ nebo /lTš/). Kromě *Křfely* (viz níže) lze uvedená oikonyma z hlediska původu všechna pokládat za domácí.

- (1) (a) /Ph/ *Phov*
 /Pd/ *Bdeněves*¹⁶
 /Pt/ *Přice*
 /Mx/ *Mchov*
 /lš/ *Lšelín*
 /TSb/ *Dzbel*
- (b) /Kt/ *Ktiš*
 /lTs/ *Lčovice*
 /lŠť/ *Lštěň, Lštění*
 /rp/ *Rpety*
 /MŠť/ *Mštěnovice*
- (c) /Kf/ *Křfely*
- (d) /břv/ *Břve, Břvany*
 /MTs/ *Mcely*

¹⁵ Není-li uvedeno jinak, jsou citovaná slova ze SSJČ.

¹⁶ Starší podoba byla *Bděňves*, kterou jako jedinou uvádí Profous – Svoboda – Šmilauer (1954–1960). Dnešní úřední podoba je však *Bdeněves*.

Ačkoliv se tyto kombinace v apelativech neobjevují, nelze tvrdit, že by svou strukturou příliš vybočovaly z pravidel pro kombinatoriku českých konsonantů. Můžeme je rozdělit do několika typů. Za prvé (viz (1a)) zde máme kombinace, jejichž znělostní protějšky jsou doloženy. Znělostním protějškem myslíme kombinaci, která se od určité kombinace liší jen znělostí okluzívy či frikativy v ní doložené (např. /tr/ oproti /dr/ nebo /Sp/ oproti /Sb/). Pro všechny navíc najdeme kombinace stejné struktury: /Ph/ (*Phov*) – typ OF,¹⁷ srov. /Px/ *pcháč* a také /Ps/ *psát*; /Pd/ (*Bdeněves*), /Př/ (*Přice*) – typ OO, srov. /Pt/ *pták*, /Pd/ *bdít* a také /Kd/ *kdo*; /Mx/ (*Mchov*) – typ NF, srov. /Mh/ *mhouřit* a také /Mš/ *mše*; /š/ (*Lšelin*) – typ SF, srov. /ž/ *žlice* a také /lv/ *lvíce*; /TSb/ (*Dzbel*) – typ OFO, srov. /TSp/ *cpát* a také /KŠt/ *kštice*.

Pod (1b) je druhý typ, a to kombinace, u kterých sice není doložen znělostní protějšek, ale existují kombinace stejné struktury. Kombinaci /Kt/ (*Ktice*) lze srovnat s jinými kombinacemi dvou okluzív (např. /Kt/ *ktový*, /Pd/ *bdít*). Kombinace /Tš/ (*Lčovice*) je struktury SOF a stejnou strukturu má i /rTš/ v *rčení*. Kombinace /Št/ (*Lštěň*) má strukturu SFO a můžeme ji porovnat s /St/ ve *lstivý*. Kombinace /rp/ (*Rpety*) je struktury SO a stejnou strukturu má i /lp/ ve *lpít* (tvar slova *lpět* doložený v SSČ). Konečně kombinace /MŠt/ (*Mštěnovice*) má strukturu NFO a stejně utvořená je i /MSt/ ve *mstít*.

Kombinaci /Kf/ (*Kfely*) vymezujeme jako samostatný typ (tj. (1c)). Je srovnatelná především s /kv/ ve *kvést* (tj. obě jsou typu OF), ačkoliv je mezi nimi podstatný rozdíl. Před /f/ dochází jako u ostatních okluzív a frikativ k neutralizaci znělosti, zatímco před /v/ mohou stát jak neznělé, tak znělé okluzívy a frikativy. Navíc se v apelativech před /f/ objevuje okluzíva jen ve slovech *pfuj* nebo *pfeferon* (doložená v SSJČ), z nichž první je citoslovečného původu a druhé zjevná výpůjčka z němčiny.¹⁸ Takové kombinace nejsou tedy pro češtinu typické, což potvrzuje i fakt, že *Kfely* vznikly z něm. *Gfell*.¹⁹

Velmi zajímavé jsou kombinace pod (1d). Nejsou totiž doloženy ani jejich znělostní protějšky, ani kombinace podobné struktury. Kombinace /břv/ (*Břve*) je zcela unikátní. Ačkoliv existují iniciální kombinace s /ř/ mezi dvěma konsonanty, kromě /břv/ není doložena žádná jiná typu OřF. Doložené jsou jen kombinace typu OřO (/Křt/ *křtiny*), OřN (/třm/ *třmen*), FřO (/Xřb/ *hřbet*), FřN (/hřm/ *hřmot*). V žádné z nich však konsonant stojící vpravo od /ř/ není frikativa. Nicméně /břv/ ukazuje, že takové kombinace jsou v češtině možné.

Konečně kombinace /MTs/ v *Mcely* má strukturu NOF, ale ani tento vzorec není jinak doložený. Zahrneme-li však nazály pod třídu sonant, pak je kombinace /MTs/ srovnatelná s /rTs/ ve *rci* (SSJČ) nebo /rTš/ ve *rčení* (srov. též /Tš/ ve *Lčovice*). Zde bychom mohli uvést ještě jednu kombinaci, a to /MTš/, kterou najdeme v *Mčely*, starší variantě (používané ještě v r. 1904) obce *Mcely*, nebo v *Mčenovice*, starší variantě (používané ještě v r. 1910) výše zmíněné obce *Mštěnovice*.

¹⁷ Zde a dále písmena O, F, N, S označují okluzívy, frikativy, nazály a sonanty, přičemž mezi sonanty zahrnujeme /ř/, /j/, /r/ a /l/. Malá písmena ve vzorcích potom odkazují na konkrétní fonémy.

¹⁸ Stranou necháváme nářeční výslovnost [tʃuːj] místo [tvuːj].

¹⁹ K etymologii oikonym viz Profous – Svoboda – Šmilauer (1954–1960) a Hosák – Šrámek (1970, 1980).

4.2.2. Mediální kombinace

V Oik se dále setkáme s unikátními mediálními kombinacemi. V první řadě je zde 46 mediálních kombinací, které nejsou doloženy v SSČ, ale v celkovém lexikálním korpusu doloženy jsou. Zde se jimi nebudeme zabývat. Důležitějších je 25 kombinací, které nejsou doloženy ani v SSČ, ani v jiném apertivu z celého lexikálního korpusu (viz oddíl 2 výše).²⁰ Mimo /třv/, /rnTš/, /ldř/ a /TStr/ se všechny vyskytují jen jednou a lze je opět rozdělit do několika typů.

- (2) (a) /třv/ *Petřvald, Petřvaldí*
- (b) /zmb/ *Rýzmburk*
/žmb/ *Rožmberk*
- (c) /lmb/ *Talmberk*
/rnb/ *Šternberk*
/rnv/ *Černvít*
/rnTš/ *Černčín, Černčice*
/rnŠt/ *Pernštejn*
/rnSd/ *Varnsdorf*
- (d) /rlŠt/ *Karlštejn*
- (e) /nžv/ *Kynžvart*
/nŠh/ *Lanžhot*
/lsň/ *Vilsnice*
/rfl/ *Derflice*
/nTŠt/ *Landštejn*
/nŠkr/ *Lanškroun*
/lŠbj/ *Alžbětín*
- (f) /jžl/ *Kejžlice*
- (g) /Xbj/ *Vrchbělá*
- (h) /ŠTp/ *Příštpo*
/mPš/ *Nimpšov*
/lby/ *Velběhy*
/ldř/ *Oldřichov, Oldřiš* ad.
/TSxl/ *Konechlumí*
/TStr/ *Podstrání, Podstráň*

Kombinace /třv/ (*Petřvald*, viz (2a)) má strukturu OřF a mimo Oik žádné takové mediální kombinace nenajdeme. Nicméně /třv/ zapadá do struktury ostatních kombinací, ve kterých /ř/ stojí mezi dvěma konsonanty (srov. těž /břv/ v *Břve*). Doloženy jsou totiž kombinace, v nichž /ř/ předchází okluzíva a následuje ho další okluzíva (tj. typ OřO, např. /Třk/ ve *zvnitřka*) nebo nazála (tj. typ OřN, např. /třň/ ve *vnitřní*). Dále existují kombinace, ve kterých před /ř/ stojí frikativa, přičemž po /ř/ pak může následovat jak okluzíva (tj. typ FřO, např. /Xřb/ v *pohřbívát*), tak frikativa (tj. typ FřF, např. /Fřh/ v *otevřhuba*) nebo nazála (tj. typ FřN, např. /hřm/ v *zahřmít*). Nejsou ovšem doloženy mediální kombinace, v nichž by před /ř/ stála nazála a za ním následoval jakýkoliv konsonant, tj. typy NřO, NřF, NřN, NřS.

²⁰ K nim patří ještě /Tkň/ a /TTŠb/. /Tkň/ je doložena v *nad Kněžnou* a /TTŠb/ v *nad Džbánem*, jelikož obě předložková spojení odpovídají jednomu fonologickému slovu.

Zvláštností kombinací pod (2b) je přítomnost nazály mezi dvěma obstruenty (tj. okluzivami či frikativami). Jsou typu FNO, čemuž odpovídá jen kombinace /hmk/ doložená v *zahmkati* (PSJČ). Jinými kombinacemi s nazálou mezi dvěma obstruenty jsou /zmž/ (*rozmezikati*) nebo /pnd/ (*papndekl*).²¹ Obecně jsou takové kombinace vzácné a do češtiny se dostaly především adaptací slov cizího původu. To je ostatně i případ /zmb/ a /žmb/ doložených v *Rýzmburk* (< něm. *Riesenberg*) a *Rožmberk* (< něm. *Rosenberg*).

Kombinace pod (2c) také obsahují nazálu mezi dvěma konsonanty, ale první z nich je semikonsonant a druhý obstruent. Takových kombinací je v celém lexikálním korpusu doloženo 19 a všechna slova, ve kterých se vyskytují, jsou z historického hlediska cizího původu (např. /rmh/ v *šturmhaub*, /lmp/ ve *filmpak*, /rmb/ v *informbyro*, /rnSk/ v *saturnský* ad.). Z toho však nemůžeme usuzovat, že by to byly kombinace odporující struktuře češtiny. O opaku svědčí právě kombinace stejné struktury doložené v *Oik*. Ačkoliv původ oikonym *Talmbek*, *Šternberk*, *Pernštejn* a *Varnsdorf* musíme hledat v němčině, názvy *Černvír* a *Černčín* s kombinacemi /rmv/ a /rnTš/ jsou domácího původu. První název vznikl zkrácením *Černovír*, druhý je odvozen od osobního jména *Črnka*. Čeština tedy má dispozice k takovým kombinacím.

Pod (2d) je patrně nejpozoruhodnější kombinace, a to /rlšt/ doložená v *Karlštejn*. U většiny oikonym obsahujících nějakou fonologickou zvláštnost lze totiž říci, že jsou mimo obyvatele příslušné lokality pro ostatní mluvčí češtiny neznámé, ale *Karlštejn* jakožto název nejznámějšího českého hradu je slovo, se kterým se setkala většina Čechů. Název obsahuje kombinaci, jejíž struktura je češtině kromě několika výjimek zcela neznámá, tj. posloupnost dvou semikonsonantů následovaná konsonantem. Výjimkami jsou slova, jež jsou stejně jako *Karlštejn* cizího původu, např. slovo *marlborky* nebo *whirlpool*. Srovnatelná jsou také domácí adjektiva *umrlčí* a *povrlští* (odvozeno od oikonyma *Povrly* (< *povrlý* „nevrly“)).

Zvláštností uvedených slov je fakt, že obsahují /l/ mezi semikonsonantem a konsonantem. Jelikož /r/ a /l/ jsou v popisech češtiny zpravidla řazeny mezi konsonanty, /l/ se ocitá v situaci, v níž by mělo být podle standardních popisů češtiny slabičné.²² Zda se tento foném na fonetické úrovni skutečně vyznačuje nějakými vlastnostmi, které jsou typické pro slabičné /l/ v jiných situacích, je otázka, která zatím zůstává nevyřešena. Obecně se však soudí, že slabičnost je spíše fonologickou, popř. percepční vlastností a že se slabičné likvidy v češtině artikulačně a akusticky zásadně neliší (Hůrková – Hlaváč, 1981; Palková, 1997, s. 232–233). Ať už je to jakkoliv, z fonologického hlediska nemůže být /l/ v *Karlštejn* (a stejně tak v *marlboro* nebo též i ve *stárl*) jádrem slabiky jakožto soběstačné distribuční jednotky (podrobněji viz Bičan, 2014b).

Kombinace pod (2e) nemají společnou strukturu, ale spojuje je fakt, že podobné kombinace jsou v apelativní slovní zásobě doloženy především ve slovech cizího

---

²¹ Z distribučního hlediska nepokládáme nazály mezi dvěma konsonanty za jádro (fonologické) slabiky, poněvadž jejich výskyt je závislý na jiných fonémech. Netvrdíme ovšem, že se např. /n/ ve slově *papndekl* nemůže realizovat jako slabičné. V našem článku rozlišujeme mezi fonologickou slabikou (= jednotka distribuce fonémů) a fonetickou slabikou (= zvuková jednotka vyznačující se určitými zvukovými vlastnostmi).

²² Tyto popisy totiž tvrdí, že /r/ a /l/ jsou slabičné, stojí-li mezi dvěma konsonanty (srov. např. Palková, 1997, s. 232–233).

původu nebo na zjevné morfologické hranici. Jen výjimečně se s nimi setkáme ve slovech domácího původu. Cizího původu jsou i oikonyma, která tyto kombinace obsahují: *Kynžvart* (/nžv/) < něm. *Königswart*, *Lanžhot* (/nšh/) < něm. *Landshut*, *Vilnsnice* (/lsň/) < něm. *Wils* + č. *nice*, *Deflice* (/rfl/) < něm. *Dörflin*, *Landštejn* (/nTšt/) < něm. *Landstein*, *Lanškroun* (/nŠkr/) < něm. *Landeskrona*, *Alžbětín* (/Šbj/) < *Alžběta*.

Kombinace /nžv/ a /nšh/ mají strukturu NFF. Slova obsahující kombinace stejného typu jsou z historického hlediska cizího původu (/nSf/ *transfuze*), popř. vznikla prefixací (např. /nsv/ *pansvěťový*). Nejspíše jedinou výjimkou je /mšh/, která je doložena v poměrně vzácném *zamžhourati* (PSJČ). Kombinace /lsň/ je struktury SFN a stejnou strukturu má její znělý protějšek /lzň/ v *pulzní* nebo /rsň/ v *parforsní*. Mezi slova domácího původu s podobnou kombinací patří jen *kolžmo* (/lžm/, PSJČ) a *šilhnouti* (/lhn/). Kombinace /rfl/ je struktury SFS a obdobné kombinace jsou doloženy v cizích slovech (např. /lfr/ ve *wolfram*) a slovech s prefixem *čtyr-* (např. /rhl/ ve *čtyrhlásí*). Mimo ně snad jediným slovem domácího původu s takovou kombinací je *pohoršlivě* (/ršl/). Kombinace /nTšt/ je typu NOFO, který je vzácný a je doložen jen ve třech kombinacích, a to /nTsk/ (*furiantský*), /nTšt/ (*hindština*) a /nTšk/ (*trenčkot*).²³ Podobně vzácné jsou i kombinace typu NFOS, kam náleží /nŠkr/ v *Lanškroun*. Takové kombinace jsou opět doloženy ve slovech cizího původu (např. /nŠkr/ v *transkripce*), ale objevují se i na morfémové hranici (/nStr/ v *panstrýček*).

Kombinace /jžl/ (*Kejžlice*) uvedená pod (2f) má strukturu jFS. Podobné kombinace jsou doloženy především v nářečních nebo obecně českých slovech, konkrétně /jz/ (*majzlík*, *hajzlík*) a /jšl/ (*pajšlík*, *přemejšlet*). Jiné kombinace stejného typu najdeme hlavně ve slovech, která obsahují prefixy *dvoj-* a *troj-* (např. /jhr/ v *trojhra*), nebo ve slovech cizího původu (např. /jvl/ ve *survivalový*, vyslovováno [survajvloví:]). Jistou výjimkou je kombinace /jhl/, jež je navíc doložena v citoslovci *ejhle*. Stručně řečeno, /jžl/ v *Kejžlice* je svou strukturou typická pro nářeční slova, což potvrzuje domnělý původ oikonyma: *Kejžlice* vznikly nářeční diftongizací z *Kožlice* přes mezistádium *Kojžlice (viz Profous – Svoboda – Šmilauer, 1954–1960).

Přejdeme ke kombinaci /Xbj/ (viz (2g)), jež má strukturu FOS. Podobné kombinace se sice vyskytují, ale jsou jen dvojího typu. Za první /Spj/, /Sbj/, kdy je koncovou sonantou /j/, ale počáteční frikativou není velární frikativa /X/. Za druhé /Xtl/, /Xtr/, /Xpr/, /Xkl/, kdy je počáteční frikativou /X/, ale koncovou sonantou je /t/, nebo /l/. Kombinace /Xbj/ je doložena v oikonymu *Vrchbělá*, které vzniklo spojením dvou slov *vrch* + *bělá*. Z těchto faktů můžeme usuzovat, že kombinace typu FOS, kdy F je frikativa jiná než alveolární a kdy S je /j/, jsou omezené na hranice slov, popř. složenin.

Konečně kombinace pod (2h), ač nedoložené, nejsou ničím příliš zvláštní. Pro /ŠTp/ (*Příštpo*) najdeme její znělý protějšek /ŠTb/ ve *věštba*. Pro /mPš/ (*Nimpšov*) jsou také doložené podobné kombinace, především /mPšt/ v *potrampštělý*, popř. /mTš/ v *němčina*. Znělé protějšky jsou rovněž doložené pro /lbj/ ve *Velběhy* (srov. /lpj/ v *ulpět*) a pro /ldf/ doloženou v *Oldřichov* (srov. /ltf/ v archaickém *koltřice* (PSJČ)). Konečně kombinace /TSxl/ v *Konecchlumí* má strukturu OFFS a kombinace /TStr/ v *Podstrání* má strukturu

²³ Tato kombinace je též doložena v dialektickém *nynčko*.

OFOS. Podobné kombinace se sice objevují ve slovech cizího původu, ale jsou doloženy i pro domácí slova: /Pzvl/ v *obzvlášť*, /TŠpj/ ve *vyčpělý* nebo /PŠkl/ v *zapškle*.

4.2.3. Finální kombinace

V Oik konečně existují tři finální kombinace, které v SSČ také nejsou doloženy. Všechny jejich výskyty jsou uvedeny v př. (3).

- (3) (a) /lŠ/ *Franhelž*
- (b) /jTŠ/ *Čejč*
/lTŠ/ *Kelč, Melč, Telč*

Oikonymum *Frahelž* je německého původu. Kombinaci /lŠ/ nenajdeme ani v celém lexikálním korpusu, ale objevuje se v příjmení *Tylš*, opět německého původu. Nelze však tvrdit, že je to kombinace pro češtinu netypická. Její struktura je semikonsonant–frikativa a takových kombinací je v češtině několik: /lS/ v *pulz*, /rS/ v *kurz*, /rŠ/ ve *verš*, /rX/ v *arch*, /lF/ v *salv* (gen. pl. od *salva*), /rF/ v *harf* (gen. pl. od *harfa*), /lX/ ve *valch* (gen. pl. od *valcha*).

Kombinace /jTŠ/ (viz (3b)) v SSČ rovněž doložena není, ale objevuje se v SSJČ ve slově *tajč*, které se do češtiny dostalo z němčiny (na /jTŠ/ také končí anglická výpůjčka *homepage*). Nelze opět tvrdit, že by byla pro češtinu cizí, jelikož na ni končí např. imperativ *půjč*. Domácího původu je i oikonymum *Čejč*. Jeho zdrojem je jméno *Čajec*, přičemž se předpokládá, že tvar *Čejč* vznikl z nepřímých pádů. Kombinace /lTŠ/ konečně není doložena ani v SSČ, ani v jiném apelativu z celého korpusu. Objevuje se ve třech oikonymem *Kelč, Melč* a *Telč*. U nich se stejně jako u *Čejč* předpokládá, že tyto tvary byly převzaty z tvarů nepřímých pádů, přičemž původní podoby byly *Keleč, Meleč* a *Teleč*. Všechny tři kombinace /jTŠ/, /jTŠ/ a /lTŠ/ mají stejnou strukturu, tedy SOF. Stejně struktury je /rTŠ/ v *terč*, /lTŠ/ v *sulc* nebo /rTŠ/ v *herz* (tj. /herTŠ/). Jsou to tedy kombinace, které struktuře češtiny neodporují.

Ke kombinacím /jTŠ/ a /lTŠ/ můžeme přidat /jTS/, čímž dostaneme všechny tříkonsonantické kombinace, které se v Oik vyskytují. Kombinace /jTS/ je doložena jen v *Březejc* a na rozdíl od /jTŠ/ a /lTŠ/ se objevuje v SSČ, avšak jen ve slovech *AIDS* (tj. /ajTS/) a *strejc*. V celém lexikálním korpusu na ni už žádná další slova nekončí. Najdeme ji ovšem ve tvarech, které jsou stejně jako *strejc* nářečního původu: *pomalejc, rychlejc*, popř. v příjmeních jako *Šmejc*. Vyřadíme-li tedy *AIDS*, pak se zmíněná kombinace vyskytuje jen ve slovech nářečního původu, což potvrzuje i domnělý vývoj oikonyma *Březejc*, které vzniklo z *Břežice* nářeční diftongizací *i > ej*.

5. Struktura slova

Zaměříme se nyní na strukturu slova jako celku. V Oik má nejdelší slovo délku 17 fonémů (*Střelskohošťická (Lhota)*; jen jediné takové slovo). V SSČ jsou slova až o 24 fonémech (*zemědělskopotravinářský*). Průměrná délka slov v Oik je 7,77 fonémů a v SSČ je to o něco více, 8,25 fonémů. V obou případech je nejvíce slov právě takové délky: v Oik se 65,93 % slov skládá ze 6–9 fonémů a v SSČ této délce odpovídá 59,69 %

slov. Podle počtu slabik jsou pak v Oik nejdelší slova šestislabičná (devět takových oikonym, např. *Domoradovice*) a průměrná délka je 2,56 slabiky. V SSČ jsou slova až desetislabičná (např. *devadesátikilometry*),²⁴ avšak průměrná délka je jen nepatrně větší než v Oik: 2,57 slabik. Jak v Oik, tak v SSČ jsou pak nejčastější slova se třemi slabikami: v Oik je takových slov 40,31 % a v SSČ 39,17 %. Tento fakt zmiňujeme, jelikož z toho, že průměrná délka jsou 3 slabiky, nutně nevyplývá, že budou tříslabičná slova nejfrekventovanější. Nicméně jak dokazuje situace v Oik a v SSČ, v češtině tomu tak skutečně je. Navíc, čím mají slova méně nebo více slabik než 3, tím je jejich četnost menší. Podobné rozvrstvení platí i u délky slov podle počtu fonémů.

Označíme-li konsonanty (včetně neslabičných /r/ a /l/) jako C a vokály (včetně slabičných /r/ a /l/) jako V, pak můžeme mluvit o konsonanticko-vokálních vzorcích slov (např. CVCV pro *koza*).²⁵ Pro Oik existuje 321 různých vzorců a pro SSČ je jich 1 518. Všechny vzorce doložené v Oik najdeme i v SSČ, kromě sedmi, které jsou však doloženy v SSJČ.²⁶ Samotný seznam doložených vzorců nám však o celkové struktuře slova příliš neřekne, pokud se výsledky nepokusíme zobecnit. Podívejme se proto na strukturu slov detailněji.

Každé slovo může začínat a končit na vokál, jednoduchý konsonant nebo konsonantickou kombinaci, což dává devět různých možností. Pokud slova dále roztrídíme na ta, která obsahují mediální konsonantickou kombinaci, a na ta, která takovou kombinaci neobsahují, dostaneme osmnáct možných typů slov. Všechny jsou zastoupeny jak v Oik, tak ve SSČ, jen jinou měrou – viz tabulka 3. Ve sloupcích „Typ a jeho výskyt“ písmeno V označuje vokál, C jednoduchý konsonant a CC konsonantickou kombinaci. Poloha těchto značek odpovídá poloze daného elementu ve slově. Typy bez mediální konsonantické kombinace obsahují X. Tak např. typ V-X-CC označuje slova, která začínají na vokál, končí na konsonantickou kombinaci a neobsahují mediální konsonantickou kombinaci. Jednotlivé typy zohledňují, zda slovo začíná a končí na vokál, jednoduchý konsonant nebo konsonantickou kombinaci a dále zda obsahuje mediální konsonantickou kombinaci. Sloupec „Bez mediálních kombinací“ mediální kombinace už nezohledňuje a sloupec „Bez komplexnosti“ zohledňuje jen to, zda slovo začíná nebo končí na konsonant či vokál. Ačkoliv procentuální zastoupení a pořadí jednotlivých typů není pro Oik a SSČ stejné (viz sloupec „Pořadí typu“), je zřejmé, že jsou preferovány stejné typy.

Budeme-li číst tabulku 3 zprava doleva, zjistíme, že nejfrekventovanější jsou slova, která začínají na konsonant a končí na vokál. V tomto se Oik shodují se SSČ, ale v Oik je takových slov výrazně větší procento – více než polovina, tj. 60,77 %. Hodnoty v dalším sloupci („Bez mediálních kombinací“) ukazují, že počáteční konsonant je častěji

²⁴ Za předpokladu, že se toto slovo realizuje jako jeden přízvukový takt; to samé platí pro výše zmíněné *zemědělskopotravinářský*.

²⁵ Konsonanticko-vokálními vzorci se zabývala i Churaňová (2013). Jelikož se zaměřovala na gramatická slova a přízvukové takty, nejsou její výsledky srovnatelné s našimi. Seznam CV vzorců pro gramatická slova najdeme v publikaci Bartoň et al. (2009). Zde už vůbec nelze výsledky srovnávat, jelikož jejich analýza je fonetická. Proto slova *oko* a *voda* mají stejný vzorec, poněvadž obě začínají na konsonant, tedy v případě *oko* na ráz [?].

²⁶ Jejich seznam spolu s pořadím deseti nejčastějších vzorců je součástí Dodatku 3 na webové stránce <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

jednoduchý (40,61 %) než součástí konsonantické kombinace (20,16 %). Platí to i pro SSČ, byť s jiným procentuálním zastoupením. Konečně z dalšího sloupce („Typ a jeho výskyt“) vidíme, že vůbec nejčastějším typem jsou slova, která začínají na jednoduchý konsonant, obsahují mediální kombinaci a končí na vokál (tj. typ C-CC-V, 32,80 %). V tomto se opět Oik shodují se SSČ.

Tabulka 3: Typy slov podle začátku a konce slov a podle mediální kombinace (C = jednoduchý konsonant na začátku slova, CC = kombinace konsonantů na začátku slova, V = vokál na začátku slova, -CC = konsonantická kombinace uprostřed slova, -X = absence konsonantické kombinace uprostřed slova, -C = jednoduchý konsonant na konci slova, -CC = konsonantická kombinace na konci slova, -V = vokál na konci slova; hodnoty v závorkách jsou pro SSČ)

Pořadí typu	Typ a jeho výskyt (v %)		Bez mediálních kombinací (v %)	Bez komplexnosti (v %)
15. (16.)	V-X-V	0,62 (0,89)	4,34 (6,83)	4,34 (6,83)
8. (7.)	V-CC-V	3,72 (5,94)		
14. (13.)	V-X-C	0,63 (1,52)	1,57 (5,53)	2,12 (6,63)
13. (10.)	V-CC-C	0,94 (4,03)		
18. (18.)	V-X-CC	0,27 (0,23)	0,55 (1,10)	
17. (17.)	V-CC-CC	0,28 (0,87)		
5. (5.)	C-X-V	7,81 (6,76)	40,61 (31,20)	60,77 (46,76)
1. (1.)	C-CC-V	32,80 (24,44)		
7. (9.)	CC-X-V	4,92 (4,30)	20,16 (15,56)	
2. (3.)	CC-CC-V	15,24 (11,26)		
3. (4.)	C-X-C	9,80 (8,94)	18,00 (21,05)	32,76 (39,81)
4. (2.)	C-CC-C	8,20 (12,11)		
10. (12.)	C-X-CC	2,36 (1,77)	3,68 (4,59)	
11. (11.)	C-CC-CC	1,32 (2,82)		
6. (6.)	CC-X-C	5,94 (6,51)	9,45 (11,77)	
9. (8.)	CC-CC-C	3,51 (5,26)		
12. (14.)	CC-X-CC	1,28 (1,27)	1,63 (2,40)	
16. (15.)	CC-CC-CC	0,35 (1,13)		

V dalším pořadí také panuje shoda. Druhým nejčastějším typem jsou slova, která začínají na konsonant a končí na konsonant, a z nich pak ta, která končí a začínají na jednoduchý konsonant. Čeština tedy silně preferuje slova s počátečním konsonantem, ať už je to konsonant jednoduchý, nebo kombinace. V Oik je takových slov 93,53 %, kdežto v SSČ je jich o něco méně, 86,57 %. Třetím nejčastějším typem jsou slova, která začínají a končí na vokál, a nejméně častá jsou slova, která začínají na vokál a končí na konsonant. Je pozoruhodné, že v SSČ není mezi třetím a čtvrtým typem velký rozdíl, ale v Oik se liší dvěma procenty. Celkově je v SSČ více slov začínajících na vokál, konkrétně slov začínajících na vokál a končících na jednoduchý konsonant (tj. typ V-CC-C). Výrazně vyšší zastoupení tohoto typu však vyplývá z faktu, že téměř 67 % těchto slov jsou slovesa (např. *odhazovat*), která v Oik nejsou zastoupena vůbec. Vliv na vyšší zastoupení slov s počátečním vokálem mají v SSČ i slova cizího původu. Usuzujeme tak z faktu, že ve VSČ je až 17,90 % slov s počátečním vokálem, což kontrastuje s Oik, kde je jich jen 6,46 % a v SSČ 13,46 %.

Výsledky z tabulky 3 jsme přetransformovali do tabulky 4 podle toho, zda slova obsahují iniciální, mediální nebo finální kombinaci. Zde ve sloupci „Typ“ písmeno I znamená, že slovo obsahuje iniciální kombinaci, M mediální kombinaci a F finální kombinaci. Absence kombinace určitého typu je označena spojovníkem (např. -M- znamená slova, která neobsahují ani iniciální, ani finální kombinaci, ale obsahují mediální kombinaci). V závorkách je pořadí daného typu. Tentokrát uvádíme i srovnání s VSČ.

Tabulka 4: Typy slov podle typu konsonantické kombinace a jejich procentuální zastoupení v Oik, SSČ a VSČ (ve sloupci „Typ“ písmeno I označuje, že slova obsahují iniciální kombinaci, M mediální kombinaci, F finální kombinaci, spojovník označuje absenci takové kombinace; hodnoty v závorkách označují pořadí typu v dané databázi)

Typ	Oik	SSČ	VSČ
-	18,87 % (2.)	18,11 % (2.)	25,70 % (2.)
I-	10,85 % (4.)	10,81 % (4.)	6,65 % (4.)
-M-	45,47 % (1.)	46,52 % (1.)	54,02 % (1.)
-F	2,63 % (5.)	2,00 % (6.)	2,30 % (5.)
IM-	18,75 % (3.)	16,47 % (3.)	8,32 % (3.)
I-F	1,28 % (7.)	1,27 % (7.)	0,76 % (7.)
-MF	1,60 % (6.)	3,69 % (5.)	2,00 % (6.)
IMF	0,35 % (8.)	1,13 % (8.)	0,25 % (8.)

Ačkoliv se procentuální zastoupení konkrétních typů slov neshoduje (viz tab. 3), je zjevné, že četnost typů z hlediska kombinací, které obsahují, je pro Oik a SSČ téměř totožná. Rozdíly jsou jen v promilích s výjimkou typů -M-, IM-, -MF a IMF, u kterých jsou rozdíly v řádech procent. Je pozoruhodné, že se všechny uvedené typy vztahují ke slovům, jež obsahují mediální kombinaci. Na jedné straně to tedy znamená, že v SSČ je procentuálně více slov, která obsahují jen mediální kombinaci, a slov, která obsahují jak finální, tak mediální kombinaci. Na druhé straně však Oik obsahuje procentuálně více slov s iniciální a mediální kombinací. Ovšem v porovnání s VSČ, tedy se slovy cizího původu, je procentuální zastoupení jednotlivých typů výrazně jiné. Tato slovní zásoba obsahuje více slov jen s mediální kombinací a také více slov bez jakékoliv kombinace. Kromě typu -F, kde je rozdíl minimální, jsou ostatní typy ve VSČ zastoupeny menší měrou.

Sečteme-li hodnoty v tabulce 4, pak zjistíme, že 66,37 % oikonym obsahuje aspoň jednu mediální kombinaci; pro SSČ je to 68,81 %. Mediální kombinace konsonantů se tedy vyskytuje ve dvou třetinách českých slov. Z nich pak v Oik 85,42 % obsahuje jen jednu mediální kombinaci a 14,58 dvě mediální kombinace. V Oik se neobjevují slova, která by měla více než dvě mediální kombinace. Naopak v SSČ existují slova se třemi a maximálně čtyřmi mediálními kombinacemi, ale jejich zastoupení je menší než jedno procento (0,17 % tři mediální kombinace, 0,01 % čtyři mediální kombinace).²⁷ Jednu mediální kombinaci má v SSČ 89,79 % a dvě 10,03 % slov. V Oik je tedy oproti SSČ procentuálně více slov o dvou mediálních kombinacích na úkor slov o jedné mediální kombinaci.

²⁷ Čtyři mediální kombinace mají jen dvě slova: *sociálnědemokratický* a *zemědělskopotravinářský*.

6. Závěr

Ačkoliv je možné popsat a srovnat ještě další aspekty fonologické struktury oikonym, výše uvedená analýza nabízí dostatečnou představu o jejich fonologické stavbě ve srovnání s apelativní slovní zásobou, kterou zde reprezentuje SSČ. V tomto oddíle shrneme naše zkoumání a doplníme je o další detaily.²⁸

Hlavní závěr, který můžeme ze srovnání oikonym (Oik) a apelativ (doložených v SSČ) vyvodit, je následující: Jestliže jsou v lingvistických popisech oikonyma jakožto podtyp proprií z různých důvodů odlišována od apelativ, svou fonologickou strukturou se v češtině od apelativ příliš neliší. Rozdíly, které jsme objevili, lze vysvětlit jako výsledek původu oikonym (některá oikonyma vznikla adaptací německých názvů) či jako následek jejich příslušnosti k určitému slovnímu druhu (převážně se jedná o substantiva a adjektiva), popř. jako následek morfologické stavby (oikonyma jsou tvořena omezeným množstvím sufixů, především *-ce*). Ve světle tohoto závěru se srovnání oikonym a apelativ nemusí zdát příliš zajímavé, avšak právě fonologická shoda mezi nimi nám umožnila podrobně popsat fonologickou strukturu českých slov jako celku.

Fonematickou stránkou oikonym, tedy výskytem a frekvencí jednotlivých fonémů v nich doložených, jsme se zde nezabývali.²⁹ V tomto ohledu se totiž oikonyma prakticky shodují s apelativní slovní zásobou a výsledky jsou navíc velmi podobné těm, které uvádějí předchozí statistické výzkumy (např. Mazlová, 1946; Ludvíková – Kraus, 1966; Ludvíková, 1968, 1972a, 1972b, 1976, 1978). Jedinou zásadní výjimkou je absence fonému /ě/, tj. diftongu [eɯ], což je pochopitelné vzhledem k faktu, že tento foném má v češtině omezený výskyt a objevuje se pouze ve výpůjčkách z cizích jazyků (např. *leukémie* či *euro*).

Celkově mají v Oik převahu neslabičné fonémy (tj. konsonanty a neslabičné semi-konsonanty) nad slabičnými (tj. vokály a slabičnými semikonsonanty); poměr mezi nimi je zhruba 60 ku 40, čímž se potvrzuje typologická vlastnost češtiny jako konsonantického jazyka (Isačenko, 1939–1940; Krámský, 1946–1948; Sawicka, 2001, s. 11n.). Přesto ale nejčastějšími fonémy jsou v Oik krátké vokály /e/, /o/, /i/, které dohromady tvoří čtvrtinu výskytů všech fonémů (26,54 %). Srovnatelné zastoupení mají i třídy fonémů. Z konsonantů jsou nejčastější na jedné straně frikativy a okluzívy (70,35 % všech konsonantů) a na straně druhé alveoláry a labiály (51,68 % všech konsonantů). Z vokálů jsou podle horizontálního členění nejčastější přední vokály (46,59 % všech vokálů), podle vertikálního členění pak středové vokály (49,03 % všech vokálů) a podle kvantity krátké vokály (86,28 % všech vokálů).

Z fonotaktického hlediska jsou oikonyma specifická omezenější kombinatorikou fonémů, ale zároveň i výskytem kombinací jinde nedoložených. První vlastnost se týká všech typů kombinací, ale nejpatrnější je u kombinací vokálů a u kombinací konsonantů. V Oik jsou jen dvě kombinace vokálů (/eu/, /eo/), zatímco v SSČ je jich 22 a ve VSC více než 30. V obou případech jsou to jen kombinace dvou vokálů vedle sebe (ve VSC

²⁸ Srov. též dodatky na adrese <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

²⁹ Informace o frekvenci fonémů jsou k dispozici na adrese uvedené v pozn. 28.

najdeme ojediněle i kombinace tři vokálů: *zoea /zoea/*). Tento fakt můžeme přičítat původu oikonym – kombinace vokálů se totiž vyskytují především ve slovech vypůjčených z cizích jazyků.

Stejně tak je v Oik méně kombinací konsonantů – 606 různých kombinací oproti 1 069 kombinacím v SSČ. Takových kombinací je méně ve všech pozicích ve slově, ale nejvýraznější je situace na konci slov, kde se v Oik setkáme jen s 21 kombinacemi, zatímco v SSČ se 71 kombinacemi (což zdaleka nevyčerpává všechny možnosti – viz Bičan, 2013). To potvrzuje známou tendenci češtiny vyhýbat se konsonantickým kombinacím na konci slov (srov. Mazlová, 1946, s. 148). Na začátku a uprostřed slov je v Oik zhruba o polovinu méně konsonantických kombinací než v SSČ. Zajímavý je ovšem fakt, že menší počet mediálních kombinací nevede v Oik k výrazně většímu výskytu otevřených slabik, jelikož v Oik je jen o 2,6 % více otevřených slabik než v SSČ (tj. 50,61 % ku 47,99 %).³⁰ Oikonyma se dále vyznačují menší komplexností konsonantických kombinací. V SSČ se objevují mediální kombinace o pěti konsonantech, zatímco v Oik jsou mediální kombinace maximálně čtyřčlenné. Dále jsou komplexnější kombinace ve všech pozicích zastoupeny výrazně méně typy (např. dvě čtyřčlenné iniciální kombinace v Oik oproti dvaceti dvěma kombinacím v SSČ).

Nejvýraznější fonotaktickou zvláštností oikonym je výskyt konsonantických kombinací jinde nedoložených, a to ani v SSČ, ani v jiných apelativech. Některé kombinace konsonantů s vokály, které se v Oik objevují, sice v SSČ také doložené nejsou, ale najdeme je jinde. Oproti tomu se v Oik objevuje 41 unikátních konsonantických kombinací (tj. 14 iniciálních, 25 mediálních a 2 finálních). Jejich fonologická stavba není v rozporu se stavbou jiných konsonantických kombinací, jelikož ke všem můžeme najít podobné kombinace v apelativech. Za pozornost nicméně stojí iniciální kombinace /břv/ v *Břve* a mediální kombinace /třv/ v *Petrvald*. Obě jsou typu okluziva – /ř/ – frikativa, avšak v apelativech takové kombinace nejsou doloženy v žádné pozici, byť se /ř/ vyskytuje mezi dvěma konsonanty (srov. /Křt/ ve *křtiny*, /třň/ ve *vnitřní*).

Z hlediska celkové struktury slov můžeme rovněž konstatovat, že mezi Oik a SSČ panuje velká shoda, ale že se Oik vyznačují menším počtem různých struktur. Podle průměrného počtu fonémů jsou oikonyma kratší než apelativa (7,77 fonémů ku 8,25), avšak podle průměrného počtu slabik se shodují (2,56 slabik ku 2,57). Oikonyma odpovídají daleko méně konsonanticko-vokalickým vzorcům než apelativa (321 oproti 1 518), ale to musíme přičíst rozdílné velikosti obou korpusů. Kromě několika výjimek, které vyplývají z jejich morfologické stavby (zakončení na *-ce*), oikonyma preferují stejné vzorce jako apelativa. Jak u oikonym, tak u apelativ jsou nejčastější slova začínající na konsonant a končící na vokál, což potvrzují i předchozí statistiky. Nicméně oikonyma častěji začínají na konsonant: 93,53 % slov v Oik takto začíná, zatímco v SSČ je jich 86,57 % (předchozí statistiky zaměřené na konkrétní texty uvádějí 88 %, viz Těšitelová, a kol., 1985, s. 19). Stejně tak je v oikonymech větší poměr slov, která končí na vokál: 65,11 % oproti 53,59 % v SSČ (předchozí statistiky uvádějí 71 %).

³⁰ K frekvenci slabičných typů viz Dodatek 4 na webové stránce <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.

Nejčastějším slabičným typem je CV, a to jak v oikonytech, tak v apelativech. Vůbec otevřené slabiky převažují: v Oik je jich 76,06 % a v SSČ 69,34 %. V tomto ohledu se oikonoma více blíží předchozím statistikám (Těšitelová, a kol., 1985, s. 23), které uvádějí 75,14 %. A ačkoliv 50,61 % slabik v oikonytech připadá typu CV, tj. otevřeným slabikám začínajícím na jeden konsonant, neznamená to, že by byla preferována slova jen s takovými slabikami. Právě naopak: 81,13 % oikonom obsahuje alespoň jednu konsonantickou kombinaci, a tudíž alespoň jeden jiný slabičný typ. V SSČ je stav prakticky totožný, ale ve slovech cizího původu (tj. ve VSČ) je takových slov méně, 64,30 %. Podle výskytu konsonantických kombinací jsou nejčastější slova, která obsahují mediální kombinaci, ale neobsahují ani iniciální, ani finální kombinaci. Tato slova tvoří téměř polovinu oikonom (45,47 %) a 85,42 % z nich obsahuje jen jednu mediální kombinaci.

Shrme-li výše uvedené poznatky, pak nejčastější jsou oikonoma, která začínají na jednoduchý konsonant, končí na vokál a obsahují jednu mediální konsonantickou kombinaci. Tato kombinace je nejčastěji dvojčlenná a stojí na rozhraní předposlední a poslední slabiky. S ohledem na průměrný počet fonémů a slabik tomuto stavu nejlépe odpovídá konsonanticko-vokalický vzorec CVCVCCV. Jak jsme ukázali jinde (Bičan, v tisku), čeština preferuje slova s jen krátkými vokály. Vezmeme-li dále v úvahu pravděpodobnost výskytu konkrétních fonémů, pak taková slova budou dále obsahovat alveoláry a frikativy či okluzívy, přední a středové vokály. Nejpravděpodobnější konsonantickou kombinací je podle četnosti /Ts/. Uvedené vlastnosti platí jak pro oikonoma, tak pro apelativa. Takovými oikonomy jsou například *Sušice*, *Babice*, *Sudice*, *Lozice* a další.

LITERATURA

- BARTOŇ, T. – CVRČEK, V. – ČERMÁK, F. – JELÍNEK, T. – PETKEVIČ, V. (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu.
- BIČAN, A. (2013): *Phonotactics of Czech*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- BIČAN, A. (2014a): K pojmu fonologické slovo v češtině. In: V. Boček – B. Vykypěl (eds.), *Sophia Slavica*. Brno: Tribun, s. 13–23.
- BIČAN, A. (2014b): On the Czech nuclear /r/ and /l/. In: J. Witkos – S. Jaworski (eds.), *New Insights into Slavic Linguistics*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, s. 21–33.
- BIČAN, A. (v tisku): Distribution of vocalic quantity in Czech. *Grazer Linguistische Studien*. Dostupné online na adrese: <<http://www.ujc.cas.cz/phword>>.
- BLAŽEK, V. (2009): Český onymický základ **třěb-* v kontextu slovanské toponomastiky a indoevropské etymologie. *Acta Onomastica* 50, s. 48–62.
- HÁLA, B. (1967): *Výslovnost spisovné češtiny, I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov*. 2. vydání. Praha: Academia.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. (1970, 1980): *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1, 2*. Praha: Academia.
- HŮRKOVÁ, J. – HLAVÁČ, S. (1981): K výzkumu českých souhlásek likvidních. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 269–279.
- CHURAŇOVÁ, E. (2013): The consonantal-vocalic structure of the Czech word and stress group. *Phonetica Pragensia*, 13, s. 79–90.
- ISAČENKO, A. V. (1939–1940): Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen. *Linguistica Slovaca*, 1–2, s. 64–76.

- KRÁMSKÝ, J. (1946–1948): Fonologické využití samohláskových fonémát. *Linguistica Slovaca*, 4–6, s. 39–43.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1968): Kombinatorika českých fonémů z kvantitativního hlediska. *Slovo a slovesnost*, 29, s. 56–65.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1972a): Quantitative syllable analysis of words in Czech. In: L. Doležel (ed.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 3. Praha: Academia, s. 27–34.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1972b): Some quantitative aspects of the Czech syllable. In: J. Horecký – P. Sgall – M. Těšitelová (eds.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 4. Praha: Academia, s. 141–154.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1976): On some statistical differences in two spoken texts on the syllabic level. In: J. Horecký – P. Sgall – M. Těšitelová (eds.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 5. Praha: Academia, s. 91–104.
- LUDVÍKOVÁ, M. (1978): On the occurrence of syllables in different word positions. In: J. Horecký – M. Těšitelová (eds.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 6. Praha: Academia, s. 39–45.
- LUDVÍKOVÁ, M. – KRAUS, J. (1966): Kvantitativní vlastnosti soustavy českých fonémů. *Slovo a slovesnost*, 26, s. 334–344.
- MARTINET, A. (2011): *Éléments de linguistique générale*. 5. vydání. Paris: Armand Colin.
- MATHESIUS, V. (1929): La structure phonologique du lexique du tchèque moderne. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 1. Prague: Jednota československých matematiků a fysiků, s. 67–84.
- MAZLOVÁ, V. (1946): Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách. *Naše řeč*, 30, s. 101–111, 146–151.
- MULDER, J. (1989): *Foundations of Axiomatic Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- PALKOVÁ, Z. (1997): *Fonetika a fonologie současné češtiny*. Praha: Karolinum.
- PALKOVÁ, Z. (2004): The set of phonetic rules as a basis for the prosodic component of an automatic TTS synthesis in Czech. *Phonetica Pragensia*, 10, s. 33–46.
- PROFOUS, A. – SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. (1954–1960): *Místní jména v Čechách, 1–5*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství – Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- SAWICKA, I. (2001): *An Outline of the Phonetic Typology of the Slavic Languages*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3., opravené vydání. Praha: Academia, 2003.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd – Academia, 1960–1971.
- SVOBODA, J. (1964): *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- TĚŠITELOVÁ, M., a kol. (1985): *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia.
- TRNKA, B. (1966): The distribution of vowel length and its frequency in Czech. In: L. Doležel – P. Sgall – J. Vachek (eds.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 1. Praha: Academia, s. 11–16.
- TRNKA, B. (1972): On the frequency and distribution of consonant clusters in Czech. In: L. Doležel (ed.), *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 3. Praha: Academia, s. 9–14.
- TRUBETZKOY, N. (1939): *Grundzüge der Phonologie*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků.
- VACHEK, J. (1940): Poznámky k fonologii českého lexika. *Listy filologické*, 67, s. 395–402.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých*. Praha: Academia, 1978.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Veveří 97, 602 00 Brno
 <bican@phil.muni.cz>